

*Руслана Петрівна Попп,  
аспірант кафедри новітньої історії України Львівського  
державного університету ім. Івана Франка*

## **ШКІЛЬНИЦТВО ЛЬВІВЩИНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ**

Лише в умовах незалежної Української держави стало можливим об'єктивне всебічне дослідження багатьох проблем української історії. Зростає необхідність і вивчення історичної долі її окремих регіонів, що в минулому часто ставали об'єктом зазіхань сусідніх держав, тривалий час входили до їх складу і були позбавлені повноцінного національно-культурного розвитку.

Питання розвитку культури, зокрема освіти Львівщини висвітлені у радянській історичній літературі досить широко (9,12,15,7,5,13), але схематично, спрощено і однобоко, бо в умовах жорсткого ідеологічного контролю політичне замовлення домінувало над наукою. Сьогодні наукова розробка питань розвитку освіти, зокрема шкільництва у західноукраїнському регіоні, перебуває у початковій стадії. Новим поглядом на проблему відзначаються лише праці останніх років (6, 10, 11, 16).

Дана стаття є спробою на основі архівних матеріалів відтворити, переосмислити, реалістично оцінити шкільництво Львівщини у перші повоєнні роки. Зацікавлення цим питанням зумовлене й актуальністю проблем мови, освіти, школи у суспільно-політичному житті незалежної України.

Після звільнення Львівщини від німецьких військ відновлена радянська влада ставить перед собою мету остаточно перетворити цей регіон в інтегральну частину СРСР. Згідно з загальноприйнятими в радянській державі стандартами, перебудовується не тільки господарство, але й культура, освіта. Процес становлення шкільництва на Львівщині у цей період був надзвичайно складний і суперечливий. Він проходив в умовах післявоєнної розрухи, нестачі вчительських кадрів, ідеологічного тиску, репресій і постійного опору владі з боку націоналістичного підпілля. У роки війни на Львівщині було повністю знищено 259 шкільних приміщень та їх устаткування більше ніж на 75 млн.крб. (2, 1, 1). Відбудова, ремонт і обладнання шкіл потребували великих матеріальних затрат і чималих зусиль як з боку влади, так і населення.

На Львівщині систематично проводились масові недільники, дні і тижні школи, вчителі разом зі школярами виготовляли наочні посібники, споруджували спортивні майданчики, займались благоустроєм шкільних подвір'їв, безкоштовно допомагали школам і батьки.

У жовтні 1944 р. відновили роботу більшість шкіл Львівщини. Основна частина дітей шкільного віку української, польської та інших національностей одержали можливість відвідувати школи. (2, 11, 4). Станом на 1 квітня 1945 р. на Львівщині працювало вже 916 шкіл, де навчалось 131484 учні (2, 1, 2). З кожним роком мережа шкіл у краї збільшується. У 1946 р. було відбудовано 863 школи, а у 1947-1948 н.р. функціонує вже 971 школа (2, 51, 6). У 1950 р. силами трудящих було побудовано 24 нових школи (15, 735).

Значно складнішою у перші повоєнні роки була проблема вчителя. У 1944-45 н.р. школам Львівщини потрібно було 5658 учителів, а працювало лише 3792 (2, 1, 5). Через брак учителів у багатьох школах не викладали історію, географію російську мову, не працювало 45 початкових і 12 середніх шкіл (2, 10, 71). Кадрові проблеми вирішувалися шляхом поповнення їх учителями з інших областей України. Так, у 1945р. на Львівщину було скеровано 660 чол. (1, 311, 104-105). Навесні 1945р. всі випускники вузів УРСР зі спеціальності "історія" одержали призначення на роботу до шкіл західного регіону (10, 91). І це було не випадково. Викладання найбільш ідеологічного предмету не довіряли місцевим кадрам, що здобували освіту за буржуазної Польщі. Загалом, до початку п'ятдесятих років сюди було переведено понад 35 тис. учителів із Східної України.

Гостра нестача учительських кадрів супроводжувалася низькою їхньою кваліфікацією. Про це свідчать дані таблиці (2, 1, 5; 27, 27; 1, 57, 7-10).

Навчальні роки	Кількість вчителів	Звищю освітою	Знезакінченою вищю	Зсередньою освітою	Знезакінченою середньою
1944/45	3792	635	415	2360	319
1945/46	4048	532	862	2078	576
1946/47	5551	815	1292	2421	1023

У звітах обласного відділу освіти звучить занепокоєння тим, що є райони в області, де більшість учителів не мають відповідної освіти, не знають фактичного матеріалу з предмету, що викладається, особливо з історії, біології, хімії, російської мови, а багато учителів зі Сходу не мають достатнього педагогічного досвіду роботи (2, 1, 9зв).

У доповіді Львівського обкому КП(б)У на конференції з ідеологічної роботи у січні 1949р. наведено цікавий факт: учителька Конституції школи № 16 Сталінського району м.Львова Гіренко не змогла відповісти на запитання учнів про те, хто очолює Раду Міністрів, а на запитання: "Хто такий міністр без портфеля" відповіла: "Це міністр, якого звільнили з посади, відібрали портфель" (1, 3, 628, 14).

Для підвищення кваліфікації кадрів організовувались різнострокові курси при вузах. У Львові в 1944р. чотиримісячні курси для вчителів 1-4 класів підготували 265 чол., а дев'ятимісячні педагогічні курси – 453, до заочної форми навчання в цей період було залучено 1040 учителів (2, 1, 26).

Отже, кількісні показники організаційного, кадрового й матеріально-технічного характеру, що визначали стан шкільної справи на Львівщині у перші повоєнні роки, постійно поліпшувалися. Політичні ж аспекти становлення і розвитку освіти в краї відбивали всі складності тогочасного суспільно-політичного життя.

В умовах повоєнної радянської дійсності шкільництво Львівщини, як і вся освітня система, мало реорганізуватися на засадах марксистсько-ленінської ідеології. Виконання цього завдання було покладено насамперед на плечі вчителів, дії яких ретельно сплановувались і контролювалися партійно-державними органами.

У доповіді на обласній нараді інтелігенції Львівщини 30 листопада 1944 р. секретар Львівського обкому КП(б)У І.Грушецький закликав учительство швидше ліквідувати неписьменність і малописьменність, виховувати дітей у дусі комуністичного світогляду, щоб вони стали зразком радянського учня (8,46). У зверненні до всіх вчителів західних областей України, прийнятому на міжобласній нараді вчителів західних областей УРСР, що проходила у Львові 5-9 січня 1945 р., йшлося про те, що вчителі мають віддавати всі сили для зміцнення могутності батьківщини, відбудови і розвитку освіти, нещадно викривати "запроданство українських буржуазних націоналістів", виховувати з учнівської молоді гідну зміну будівників

комунізму. В такому ж політичному спрямуванні проходила і нарада завідуючих відділами освіти західних областей УРСР у Львові в 1945р. (11,34).

Ідеологічному “загартовуванню” вчителів мали сприяти численні лекції, бесіди, гуртки, семінари, що організовувалися зусиллями місцевих партійних органів. На Львівщині в 1945-1946 н.р. було прочитано 250 лекцій на “суспільно вагомі” теми, працювало 500 гуртків по вивченню праць Сталіна, в університеті марксизму-ленінізму навчалось 27 учителів м.Львова (2, 11, 15; 1, 7).

Однак, численні заходи організаційно-політичного характеру не давали бажаних результатів. У звітах обласного відділу освіти наводиться чимало прикладів, які свідчать, що самі вчителі не виявляли особливої політичної активності. Найчастіше вчителів звинувачували у відстороненні від громадського життя, в ідеологічній невитриманості при викладанні навчального матеріалу, у релігійних забобонах, у виконанні культових обрядів, у відмові від рішучої боротьби з “класово ворожими” проявами та впливами буржуазної ідеології (2, 86, 142). Політичну неоднорідність учителів Львівщини показали і вибори до Верховної Ради УРСР, що відбулися в лютому 1946 р. Під час виборів агітаторами працювало 3040, а членами комісії 645 учителів Львівщини (2, 27, 19). Але більшість місцевих учителів відмовлялись від цієї роботи, навіть сприяли саботуванню виборів. Як свідчать архівні документи, в багатьох виборчих дільницях участь в голосуванні взяли менше половини виборців, а, отже, офіційні дані про участь у виборах 98,8% зареєстрованих виборців є неправдиві (11, 35).

В умовах політичного опору радянській владі значної частини населення краю швидка стабілізація освітньої системи була неможлива. Тим більше, що поряд з проблемами українських шкіл немало клопотів створювали польські школи. У 1945 році їх на Львівщині було 49 (2, 1, 2). Польська інтелігенція прагнула всіма засобами ізолювати свою молодь від будь-якого радянського впливу. Документи засвідчують багато випадків проявів антирадянських настроїв у польських школах, всі вони були фіксовані і ретельно розслідувані. Так, у донесенні завідуючого Львівським облвно Турченка і секретаря Сталінського райкому партії м.Львова Мелешка обкомові партії, останнього – облуправлінню НКВД від 17 листопада 1944 р. під грифом “цілком таємно” зазначається, що 16-та польська

школа є центром антирадянських і націоналістичних проявів, у ній вчиться польська молодь 19-22 років, котра хоче захистити себе від мобілізації до робіт. Ось ще один уривок з донесення: “63-я середня польська школа 7 листопада прийшла на демонстрацію неоформленою, за винятком фанерного листа, на якому був прибитий папір з написом “63”. Перед приходом на мітинг учень 8-го класу, який ніс цю “емблему” школи, відткнув до фанери польський прапор і польський герб. Ця школа получила все необхідне для оформлення: портрети, матеріал для лозунгів і прапорів”(1, 65, 10, 14, 15). (Витримана граматика і стилістика оригіналу).

Архівні документи зберігають сліди інших форм опору: стіннівка з польським гербом, розірваний плакат “Хай живе Сталін!”, перекреслене гасло “Хай живе Червона Армія”, поширення прапорців з польськими орлами, відвідування учнями костелу, випадки викладання релігії в школі (1, 82, 13-162).

На думку репресивних органів, найбільші прояви “ворожих дій” з боку польських націоналістів були виявлені на екзаменах наприкінці 1945 р. В іспитових білетах було випущено всі питання щодо історії і діяльності ВКП(б), КП(б)У, боротьби українського і російського народів з польською шляхтою, польсько-радянських взаємин, а білети з російської літератури не відповідали програмовим вимогам. В СШ №10 м.Львова жоден із 60 випускників не написав твору на тему: “В боях проти гітлерівської Німеччини гартувалась дружба народів”, а в СШ № 19 три твори, написані на цю тему, були розкритиковані за невідведення “належного місця ролі СРСР і Червоної Армії у війні та у відродженні Польщі” (11, 36).

З початку 1945 року під адміністративним тиском почалося масове переселення жителів польської національності до Польщі. Величезна міграція учнівської молоді та вчителів негативно позначилася на роботі шкіл на Львівщині. За 6 місяців 1945 року з шкіл Львівської області вибуло 7163 учні (11, 36). На кінець 1945-46 н.р. на Львівщині довелося закрити 20 шкіл, всього до Польщі виїхало 25573 школярів (2, 11, 8). У липні 1946р. статистичні дані про вчителів-поляків зараховують уже до категорії “інших” (2, 11, 12). У 1947-48 н.р. на Львівщині залишилося чотири школи з польською мовою навчання, з них три середні в м.Львові і одна – у Яворові (2, 51, 116).

Лише із завершенням переселення поляків було “вирішено” і проблему польського шкільництва, зменшилось “поле боротьби” радянської влади за зміцнення сталінської системи освіти. Партійно-державні органи тепер отримали можливість цілковито зосередити свої “зусилля” на українських школах, вони розуміли, що без опори на “свідоме” учительство, без його активної участі і допомоги неможливі ні соціально-політичні перетворення у краї, ані подолання організованого опору націоналістичного підпілля. Тому під кутом зору політичної активності на Львівщині систематично проводились “перетрушування” особового складу вчителів

У пам’ятці Львівського обкому КП(б)У для проведення чистки педагогічних і культосвітніх кадрів у 1947 р. наголошується: “Замінити потрібно тих, хто не викликає політичного довір’я і за своєю діловою кваліфікацією не відповідає посаді, яку займає.” При перегляді керівних працівників установ освіти, крім прізвища, року народження, освіти, короткої характеристики, обов’язковою мала бути позначка – “чи місцевий” (1, 238, 82). Найбільш “політично неблагодійних” заарештовували і піддавали репресіям органи державної безпеки. Так, вчителька з Ходорова Михайліна Геваницька була засуджена на десять років таборів за зберігання антирадянської літератури (3, 5, 12). Доступні нам документи не дають змоги визначити загальну кількість репресованих учителів. А що ці втрати були значні, підтверджують такі дані: в 1946 – 1947 роках з 5332 працюючих на Львівщині вчителів лише 1583 були з місцевої інтелігенції (2, 27, 27). У 1950 р., незважаючи на випуски педучилищ, інститутів та університету, їх залишилось 852 (11, 38).

За школу і вчителя боролися не тільки органи радянської влади, але й підпілля ОУН-УПА. І часто жертвами цього протиборства ставали вчителі. В одній із підпільних брошур УПА наголошується: “Чужа державна влада в Україні і чужа школа не можуть і не хочуть виховати наших дітей. Моральні впливи большевизму на український народ, головню на його молодь, ідуть в напрямі виховання улегливості і вислужництва перед большевиками, виховання почуття меншевартості у відношенні до “великого” російського народу, виховання “запалу” до т.зв. соціалістичної праці” (6,647). Члени ОУН намагалися контролювати роботу шкіл та окремих учителів, роздавали дітям підручники, а часто і самі розповідали їм про повстанців. Вони вимагали від керівників шкіл і вчителів відмовитися

від викладання російської мови та літератури, історію СРСР замінити історією України, запроваджувати нові програми освіти. Непокірних учителів попереджували, вимагали виїхати з краю, а найбільш активних знищували. За виступ проти освітньої програми ОУН в 1946р. шомполами була покарана вчителька Перемишлянської середньої школи Львівської обл. Г.Мартинюк, а вчителька Яблунівської семирічної Більшівцівського району і директори Добрівлянської середньої та Павлечанської семирічної шкіл А.Скрут і Г.Федченко – повішені (11, 33). Розправі піддавалися здебільшого вчителі, які прибули зі східних областей. Але були випадки, коли вчителі-“східняки”, зживаючись із місцевим населенням, виходили з-під партійного впливу, ставали на націоналістичні позиції, мали тісні стосунки з оунівським підпіллям. Ось як про це говориться в архівних документах: “12 років її вчила радянська влада, а вона попала під їх вплив, і коли оунівку арештували, вона перша носила їй передачу в МВС”(2, 26, 70). “Учитель Самченко, сам не місцевий, яким-то незрозумілим способом вступив до банди УПА, а зараз працює в нас в радянській школі”(2, 87, 21). “Викрито ворожі дії вчительки російської мови і літератури Ясенівської семирічної школи Глинянського району Щетиніної, яка мала зв’язки з бандитами і виконувала їхні доручення, перевозила листівки бандерівців у східні області України”(2, 22, 179). У 1949р. багато вчителів з цієї причини взагалі відкликали назад у Східні області. Повстанці намагалися перетворити своїх ідейних противників на союзників і, як бачимо, не без певного успіху. Питання впливу діяльності ОУН-УПА на Схід до цього часу є однією із найцікавіших і найменш досліджених тем із історії Львівщини повоєнного періоду.

Репресивні акції проти непокірних учителів, їхня кількаразова заміна більш лояльними до режиму, що збіглися в часі із завершенням суцільної колективізації та подоланням організованого опору ОУН-УПА, обумовили давно очікувані партійно-радянським керівництвом суспільно-політичні зміни на Львівщині. Значна частина вчительства почала переходити на шлях співробітництва з радянською владою, інша – намагалася уникати активної участі у суспільно-політичному житті.

У повоєнний період на Львівщині був здійснений перехід на радянську систему освіти, запроваджено обов’язкове початкове, пізніше семирічне, а з 1959 року – восьмирічне навчання (5,293). Але

за видимістю розширення освітньої мережі, вирішенням кадрових проблем, покращенням матеріально-технічної бази шкіл приховувалась справжня мета радянської освітньої політики – уніфікація, ідеологізація, русифікація і повний контроль над усіма освітніми процесами. Освіта і її головна ланка – школа була перетворена у слухняне знаряддя досягнення геополітичних цілей режиму.

1. Державний архів Львівської області (ДАЛО).– Ф.ПЗ.– Оп.1. – Спр.57,65,82,238,311,628.
2. ДАЛО.– Ф.Р163.– Оп.4.– Спр.1,7зв., 8, 9зв.,10,11,26,27,86,87,122,162, 242, 281.
3. ДАЛО.– Ф. Р242.– Оп.2 – Спр. 5.
4. Дашкевич Ярослав. Боротьба з Грушевським та його школою // Матеріали конференції. Михайло Грушевський і Львівська історична школа.– Нью-Йорк – Львів, 1997
5. Історія Львова.– К., 1984.
6. Культурне життя в Україні: західні землі.– Т.1. 1939-1953.– Львів, 1995.
7. Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури: Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939-1958).– Львів, 1975.
8. Обласна нарада інтелігенції Львівської області 30 листопада 1944 р. – Львів, –1945.
9. Радянський Львів 1939-1955.– Львів, 1956.
10. Рубльов О.С., Черненко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції // Укр.іст.журнал.– 1991.– № 5.
11. Сворах С.Д. Освіта на західноукраїнських землях у повосенний період // Укр. Іст.журн.– 1997.– № 2.
12. Соціалістична культура Львівщини.– Львів, 1964.
13. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР (1939-1979). – К., 1980.
14. Суспільно-політичний розвиток в західних областях Української РСР (1939-1989).– К., 1990.
15. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі.– Львів, 1968.
16. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ ст.- Луцьк, 1995.

**Руслана Попп. Шкільництво Львівщини у перші повосенні роки.** В даній статті висвітлюється процес становлення шкільництва на Львівщині у перші повосенні роки. Робиться спроба на основі архівних матеріалів відтворити, дати об'єктивну оцінку тогочасним подіям з усіма їх складнощами і суперечностями. Показано труднощі



відбудови шкіл, кадрові проблеми і їх вирішення, боротьбу за школу і вчителя радянської влади з одного боку і націоналістичного підпілля з іншого. Зроблено висновок про перемогу радянської концепції освіти і її подальший вплив на розвиток шкільництва Львівщини.

**Руслана Попп.** Школьное дело на Львовщине в первые послевоенные годы. В данной статье освещается процесс становления школы на Львовщине в первые послевоенные годы. Сделана попытка на основании архивных материалов воспроизвести, дать объективную оценку событиям того времени со всеми их трудностями и противоречиями. Показаны трудности восстановления школ, кадровые проблемы и их решение, борьба за школу и учителя советской власти с одной стороны и националистического подполья с другой. Сделан вывод о победе советской концепции образования и ее дальнейшее влияние на развитие школы на Львовщине.

**Ruslana Popp.** School formation in Lviv region in the first post-war years. The process of school formation in Lviv region in the first post-war years is elucidated in the given article. On the basis of archives the author is making an endeavour to reproduce and give an objective evaluation of those events with all their hardships and contradictions. The author has shown the difficulties of the school renewal the personnel problems of its solution; the struggle for the school and the teacher between the Soviet government on the one hand and the nationalistic underground on the other. A conclusion is reached on the victory of the Soviet concept of education and its further influence on the school development in the Lviv region.